

Roman Loth

Jan Józef Lipski (25 V 1926 -10 IX 1991)

Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza 26-27, 167-170

1991-1992

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Roman Loth

JAN JÓZEF LIPSKI
(25 V 1926 – 10 IX 1991)

Pogrzeb Jana Józefa Lipskiego zgromadził na starych Powązkach tłum wielotysięczny. Żegnali go przyjaciele, współpracownicy, przedstawiciele władz: Prezydenta, Rządu, Sejmu i Senatu – do niedawna w większości towarzysze walki i więziennego losu. Żegnali go również ludzie stojący w cieniu, ci, w obronie których podejmował wyzwania trudnego czasu, którym działania jego pomogły przetrwać dni represji i pokazały jak można i trzeba żyć. Umierał w wolnej Rzeczypospolitej, los pozwolił mu doczekać chwili, do której dążył wytrwale od wielu lat.

Był wybitnym historykiem literatury i znakomitym krytykiem literackim. Był działaczem politycznym i społecznym. Dla wielu stanowił wzór obywatelskiej postawy i autorytet moralny. Jako przyjaciel był wierny i niezawodny, chciałoby się rzec słowem jego mistrza i nauczyciela, Tadeusza Kotarbińskiego: spolegliwy.

Niemal całe życie związany był z Warszawą. Tu się urodził, tu w czasie okupacji uczęszczał na tajne komplety Gimnazjum i Liceum im. Stanisława Staszica. Należał do Szarych Szeregów, potem był żołnierzem Armii Krajowej batalionu i pułku „Baszta”, w szeregach którego uczestniczył w powstaniu warszawskim. Został odznaczony Krzyżem Walecznych. W końcowym okresie walk był ciężko ranny. Do zrujnowanej Warszawy powrócił we wrześniu 1945, w roku następnym uzyskał maturę w Liceum im. Juliusza Słowackiego. Studiował polonistykę, uczestnicząc m.in. w seminariach Wacława Borowego i Juliana Krzyżanowskiego, Tadeusza Kotarbińskiego i Władysława Tatariewicza. Wcześniej rozpoczął pracę zarobkową, najpierw jako bibliotekarz szkolny, potem redaktor w „Czytelniku”, pomocniczy pracownik naukowy w Instytucie Badań Literackich, wreszcie dłużej (1952–1960) – jako kierownik redakcji w Państwowym Instytucie Wydawniczym. Jego wiedza i kompetencje szybko zyskiwały mu uznanie i szacunek. W tym czasie (1951) ożenił się z Marią Stabrowską. W roku 1953

otrzymał stopień magistra na podstawie pracy *Ekspresjonizm w twórczości Tadeusza Micińskiego*. Ze względów, jak to się niekiedy eufemistycznie określało, „pozamerytorycznych”, musiał odejść z PIW-u. Znalazł się w sytuacji, w której o nową pracę nie było łatwo. Udało mu się ją otrzymać w czasopiśmie „Gromada – Rolnik Polski”, gdzie przez rok (1960–1961) kierował działem kulturalnym. W czerwcu 1961 roku uzyskał etat starszego asystenta w Instytucie Badań Literackich PAN, z którym zresztą kontaktu naukowego nigdy nie utracił. Odtąd aż do aresztowania w grudniu 1981 roku związany był z Instytutem i głównym nurtem jego działań była praca naukowa – z czasem coraz wyraźniej ustępująca pola działalności politycznej.

Lipski był bowiem z temperamentu działaczem i politykiem. Wcześniej opowiedział się po stronie demokratycznej opozycji. W roku 1957 był członkiem redakcji „Po prostu”. W latach 1956–1962 należał do najczynniejszych członków Klubu Krzywego Koła (w kadencji 1957/1958 był jego prezesem). Organizował, wspólnie z Antonim Słonimskim, głośny *List 34*. Od 1960 roku należał do Związku Literatów Polskich, miał wybitny udział w kształtowaniu jego opozycyjnej postawy. Uczestniczył w wielu, również poza Związkiem, protestach przeciw ograniczaniu swobód obywatelskich. Jego walka ze zniewoleniem narodu, z dyktaturą komunistycznego totalizmu prowadzona była mądrze i odważnie. Po wypadkach czerwcowych 1976, wobec rozlewającej się szeroko fali represji, wraz z gronem przyjaciół powołał do życia Komitet Obrony Robotników. Jeździł na procesy robotnicze do Radomia, organizował pomoc prawną i materialną dla represjonowanych i ich rodzin. Dziś można o tym pisać beznamytnie, oddalenie zmienia tamte dni w przedmiot historycznego oglądu – ale wtedy, w burzliwym nurcie wydarzeń, wśród inwigilacji, rewizji, wymyślnych szykan, brutalnej przemocy „nieznanych sprawców” i atmosfery stałego zagrożenia – trzeba było wytrwałej odwagi i wiary w swą słuszność, aby nie ulec.

Debiutował jako krytyk w „Nowinach Literackich” w roku 1948. Działalność krytyczną prowadził zresztą niemal do końca, z czasem zyskując rozgłos jednego z najwybitniejszych znawców współczesnej poezji polskiej, i szerzej: literatury. Najdłużej i najowocniej współpracował z miesięcznikiem „Twórczość”, choć lista czasopism, w których drukował, jest bardzo obszerna. Niewielką część tego dorobku zebrał w książce *Szkice o poezji* (Paryż 1987). Zainteresowania naukowe Lipskiego dotyczyły głównie epoki Młodej Polski i lat międzywojennych. Ich efekty to przede wszystkim liczne i cenne studia o Kasprowiczu z dwoma tomami (spośród trzech zaplanowanych) monografii *Twórczość Jana Kasprowicza* (Warszawa 1967 i 1975) na czele. Pierwszy z nich stał się podstawą doktoratu, uzyskanego w IBL PAN w roku 1965; drugi – habilitacji, przyznanej przez Radę Naukową tegoż Instytutu w roku 1975, lecz wstrzymanej przez Centralną Komisję Kwalifikacyjną i zatwierdzonej dopiero w trybie rewizyjnym po sześciu latach, w 1981 r.). To – dalej – nie wydane, obszerne studium *Ekspresjonizm polski*

(1952), napisane wspólnie z Mirosławą Puchalską; to liczne rozprawy i referaty dotyczące poszczególnych pisarzy (m.in. Władysława Sebyły i Tytusa Czyżewskiego), zagadnień historycznoliterackich (m.in. rozprawa *Modernizm polski jako prąd wielonurtowy*) i teoretycznoliterackich (studium *Biografia a interpretacja*). Wśród prac edytorskich Lipskiego znajdują się utwory Władysława Sabońskiego, Gabrieli Zapolskiej, Tadeusza Micińskiego, wydania Kasprowicza – ważne, bo w latach 1956–1958 po okresie przemilczeń przywracające poetę czytelnikowi (m.in. czterotomowe *Dzieła wybrane* z roku 1958), doskonale opracowany *Wybór poezji* autora *Hymnów* w serii „Biblioteki Narodowej” (Wrocław 1973, powtórzony w roku 1990); wreszcie – rzadkie w dorobku edytora – dowody zainteresowania epokami wcześniejszymi: zabawnie pomyślany, a jednocześnie cenny poznawczo wybór z *Nowych Aten* Benedykta Chmielowskiego, opracowany wspólnie z żoną (Kraków 1966) – i dwutomowa panorama felietonu warszawskiego *Warszawscy „Pustelnicy” i „Bywalscy”* (Warszawa 1973), obejmująca sto dwadzieścia lat jego dziejów, od początków wieku XIX poczynając.

We wszystkich pracach Lipskiego dostrzec można wielką troskę o rzetelność wyводу i odpowiedzialność za słowo. Dotyczy to zarówno studiów historycznoliterackich, w których uznanie budzi precyzyjny (co nie zawsze znaczy: łatwy) wykład, jak i edytorstwa, gdzie skrupulatność tekstologa idzie w parze z erudycją komentatora. Wypowiada się w tym szacunek dla przedmiotu badań, dla faktów, dla lekceważonych często obszarów historycznoliterackiej dokumentacji. Lipski cenił bibliografię, zestawienia chronologiczne, prace słownikowe. Sam prowadził swą słynną kartotekę biograficzną, z satysfakcją udostępniając ją wszystkim zainteresowanym, zbierał pseudonimy, bawił się lekturą indeksów nazwisk, oceniając je fachowo i z imponującą wiedzą. Starannie odnotowywał źródła, z których korzystał – oddając sprawiedliwość również tym wszystkim, którym zawdzięczał podniety intelektualne, nawet jeśli to była tylko marginesowa sugestia interpretacyjna.

Umiął smakować literaturę, czyniąc ze swych lektur nie tylko przedmiot badań, lecz i źródło przeżycia estetycznego. Podobnie i w swej działalności pisarskiej potrafił wyjść poza styl naukowej rozprawy czy oceny krytycznoliterackiej. Znamy teksty Lipskiego pisane lekko, z wdziękiem i dowcipem – jak choćby jego własne felietony prezentujące poszczególnych „Pustelników” i „Bywalskich” (a jest ich w antologii blisko stu osiemdziesięciu). Wypowiadał się też językiem publicysty; zostawił kilka artykułów poruszających ważne sprawy życia narodu, m.in. studium *Dwie ojczyzny – dwa patriotyzmy. Uwagi o megalomanii narodowej i ksenofobii Polaków* (1981) i *Kwestię żydowską* (1981). Zakrój publicystyczny – co nie umniejsza ich historycznego znaczenia – mają dwie duże rozprawy: Nie wydana *Ideologia Katolickiego Państwa Narodu Polskiego. Ideologia ONR-„Falangi”* (1959) i dokumentacyjno-wspomnieniowa monografia *Komitet Obrony Robotników KOR* (Londyn 1983). W tym nurcie pisarstwa Lipskiego

najwyraźniej może, bo najbardziej bezpośrednio wypowiadają się zasadnicze treści jego postawy życiowej: wiara w człowieka, solidarność z dyskryminowanymi, tęsknota do świata harmonii społecznej, walka o tolerancję, o wolność i godność życia. Była to postawa z najgłębszej swej istoty humanistyczna.

Nazajutrz po ogłoszeniu stanu wojennego, 14 grudnia 1981 roku, Lipski znalazł się w otoczonym przez milicję „Ursusie”. W dwa dni potem był w mokotowskim więzieniu. Nastąpił ciężki i długotrwały okres spędzany między celą, salą sądową i strzeżonym łóżkiem szpitalnym. Podsądny był już ciężko chory, od roku 1978 miał wszczepioną zastawkę serca. Zwolniony na kontrolę lekarską w Londynie, powrócił do kraju na wieść o procesie przyjaciół z KOR-u. Powrócił do więzienia. W 1983 roku amnestia umorzyła jego sprawę. Nie udało się jednak przywrócić go do pracy w Instytucie. W dwa lata później uzyskał rentę. Pisał już niewiele, oddając się głównie pracy politycznej, ostatnio w kierownictwie reaktywowanej – za jego między innymi staraniem – Polskiej Partii Socjalistycznej.

W kwietniu 1991 roku Lipski przeszedł w Londynie powtórna operację serca. Powrócił do Warszawy z infekcją i gorączką. Ujawniła się ostra dysfunkcja zastawki. W dramatycznych okolicznościach przewieziono go do Krakowa, gdzie natychmiast operowano ponownie. Nie udało się jednak usunąć źródła infekcji. Osłabiony organizm przez dwa miesiące walczył ze spalającą go gorączką. Uległ jej 10 września 1991 roku. Zamknęło się życie piękne, trudne, niepokorne, niezwykłe w swej wierności niemożliwym dziś ideałom.

